

РОЗВИТОК ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ – НАЙВАЖЛИВІШИЙ ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

HUMAN RESOURCES DEVELOPMENT – THE MOST IMPORTANT FACTOR OF ECONOMIC GROWTH

У статті розглянуто важливість розвитку людських ресурсів для сучасної економіки. Окреслюється роль людських ресурсів в економіці знань та характеризується зміна поглядів на людський розвиток та його значення в економічному розвитку країни. Також визначаються індикатори виміру людського розвитку та окреслюються їх недоліки.

Ключові слова: людський капітал, соціальний капітал, інтелектуальний капітал, людський розвиток, вимірювання людського розвитку, індекс людського розвитку.

В статье рассмотрена важность развития человеческих ресурсов для современной экономики. Очерчивается роль человеческих ресурсов в экономике знаний и характеризуется изменение взглядов на его развитие и значение в экономическом развитии

страны. Также определяются индикаторы измерения человеческого развития и характеризуются их недостатки.

Ключевые слова: человеческий капитал, социальный капитал, интеллектуальный капитал, человеческое развитие, измерения человеческого развития, индекс человеческого развития.

The article considers the importance of developing human resources for the modern economy. The role of human resources in the knowledge economy is analyzed and the changing of attitudes on its development is characterized. The indicators measuring human development are identified and their shortcomings are analyzed.

Key words: human capital, social capital, intellectual capital, human development, measuring human development, human development index.

УДК 330.341

Пальчук О.І.

к.е.н., доцент кафедри бізнес-економіки Київський національний університет технологій та дизайну

Постановка проблеми. Економічне зростання є центральною економічною проблемою, що стоїть перед усіма країнами. За його динамікою судять про розвиток національних економік, про життєвий рівень населення, про те, як вирішуються проблеми обмеженості ресурсів. Це основний показник розвитку і добробуту будь-якої країни, одна з основних макроекономічних цілей, досягнення якої зумовлене необхідністю випереджаючого зростання національного доходу у порівнянні із зростанням чисельності населення. Формування ринкового середовища в Україні і загострення міжнародної конкуренції вимагають кардинально змінити підходи до чинників економічного зростання вітчизняної економіки. Утвердження в розвинених країнах «нової економіки», розвиток якої базується на знаннях та інноваціях, підштовхує до усвідомлення того, що пошук оптимальних шляхів для ефективного довгострокового розвитку України слід вести у площині визнання теорії людського капіталу та реального запровадження її провідних положень у практику ринкових перетворень. Звісно, будь-який розвиток неможливий без участі людського потенціалу. Так само і інновації не знаходяться в безповітряному просторі, їх обов'язково проводить і виводить на ринок величезна кількість високоосвічених людей, адже інновації – це не лише розробки і винаходи, але і колосальний системний процес, який рухомий саме людьми. Без грамотних, висококваліфікованих фахівців не здійснити значного прориву в розвитку. Саме тому розвиток людських ресурсів як найважливіший фактор економічного зростання потребує постійної уваги дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорію економічного зростання досліджували такі

вчені як Солоу, Ерроу, Шелл, Ромер, Лукас, Лендс, Мокір, Розенберг тощо. Різноманітні аспекти аналізу та оцінки динаміки розвитку і структурних змін людського капіталу економіки України висвітлено в наукових працях таких вчених як: А. Гальчинський, С. Сіденко, З. Варналій, Ю. Пахомов, В. Будкін, В. Новицький та багато інших. В той же час, незважаючи на велику кількість публікацій та досліджень, проблема вибору вірного шляху розвитку, що приведе до економічного зростання нашої країни не завжди пов'язується з розвитком людських ресурсів. Окрім цього, недостатньо розробленими є питання пов'язані з визначенням поняття «людські ресурси» та вимірюванням рівня розвитку людських ресурсів в різних країнах.

Постановка завдання. Цілями статті є висвітлення поняття людських ресурсів та розгляд показників, якими вимірюють рівень розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічно розвинених країнах одночасно зі змінами в суспільному виробництві, де основними факторами розвитку стають знання, нові технології та інформація, формуються нові алгоритми розвитку суспільства, новий спосіб життя людей і нове ставлення до людських ресурсів. Сучасний світ характеризується бурхливістю та нестабільністю. Непереборна хвиля людської свободи в різних сферах життя котиться усіма частинами світу. Змінюються не лише політичні системи, а й економічні структури країн, що мають демократичну форму правління. Звісно, всі вищезазначені тенденції знайшли відображення і в роботах науковців. Двадцять шість років тому, у 1990 році, групою експертів Програми розвитку ООН була розроблена Концепція розвитку людського потенціалу [1], в якій зазначено, що беручи до уваги світові

економічні та політичні трансформації потрібно визнати, що в сучасному світі саме людина має бути центром розвитку. Концепція ООН орієнтована на підвищення якості життя та розкриття здібностей людини і прийшла на зміну класичній теорії економічного розвитку, основою якої був показник валового внутрішнього та національного доходу. Концепція людського розвитку виходить з первинної самоцінності розвитку людини, з того, що виробництво існує заради розвитку людей, а не люди – заради розвитку виробництва.

Одним із значущих інтелектуальних продуктів, розроблених у рамках Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй є щорічний звіт про людський розвиток, в якому відображаються глобальні національні та регіональні звіти з людських ресурсів.

Ідея про те, що соціальний устрій потрібно оцінювати з точки зору того, наскільки він сприяє розвитку людини має давнє коріння і висловлювалась ще Арістотелем. Він був противником оцінки розвитку суспільства лише за такими факторами як дохід чи багатство. «Багатство – це не той товар, який є самоціллю, він лише корисний для досягнення чогось іншого» – зазначав давній мислитель. Людські істоти та покращення їх життя як кінцева мета будь яких наук були також темою досліджень найбільш ранніх філософів. Кант, наприклад, вважав людину найголовнішим предметом для вивчення у світі [2]. Подібні застереження можна побачити і в роботах ранніх лідерів кількісної оцінки економіки – У. Петті, Г. Кінга, Ф. Кене, прабатьків ВВП та ВНП, а також провідних політичних економістів – А. Сміта, Д. Рікардо, Р. Мальтуса, К. Маркса та Дж. Мілля.

Постійні спроби пошуку кількісного виміру розвитку економіки та велика увага, що приділялася правильності розрахунків національного доходу та його зростання привела до заміни цілі досліджень засобами.

Останні наукові праці знову наголошують на необхідності приділення все більшої уваги зв'язку економічного зростання та людського розвитку. На це існує ряд причин:

- багато швидкозростаючих країн, що розвиваються визначили, що швидке зростання їх ВВП не приводить до зменшення соціоекономічних проблем населення;

- навіть високорозвинені країни визнали, що високий дохід не захищає від проблем наркоманії, алкоголізму, СНІДу, насильства, бродяжництва та розпаду родин;

- в той же час, декілька країн з низьким рівнем доходу демонструють спроможність досягти високого рівня людського розвитку за умов використання доступних засобів розвитку основних людських можливостей;

- спроби розвитку людського потенціалу в багатьох країнах, що розвиваються були зупинені

з заморожуванням програм у зв'язку з економічною кризою у 1980-х роках.

Людський розвиток – це процес збільшення людського вибору. Більша частина населення планети хочуть мати довге щасливе життя, бути освіченими та насолоджуватися пристойними умовами. Додаткові побажання включають в себе політичну свободу, гарантоване дотримання прав людини та самоповагу, яка полягає в володінні певними особистими ресурсами, необхідними для участі в житті суспільства. Наприклад, на думку Сміта, щоб «з'явитися на людях без сорому» в багатому суспільстві, людині можуть знадобитися більш високі стандарти в одязі і стосовно до інших видів публічного споживання, ніж у біднішому. Звісно, зважаючи на все це, здається, що дохід – прекрасний засіб для вимірювання, але зважаючи на ряд причин, це так лише частково. Перш за все, дохід – засіб, а не кінцевий результат. Його може бути використано як для придбання необхідних для здоров'я ліків так і для купівлі наркотиків. Гарне самопочуття залежить не лише від рівня доходів, а й від того на що його буде витрачено. Світовий досвід демонструє декілька випадків високого людського розвитку за умов середнього рівня доходів та навпаки, низького людського розвитку за умов дуже високого рівня доходів. Сучасний рівень доходів країни, на думку ряду вчених, взагалі дає дуже приблизне уявлення про подальші перспективи її зростання. Якщо цей дохід інвестовано в людський розвиток, потенційний майбутній дохід може виявитися набагато більшим за прогнозований та навпаки. Багатогранні соціальні проблеми в більшості індустріально розвинених країн демонструють, що сам по собі високий дохід не гарантує людський прогрес. Як виявилось, немає жодного автоматичного зв'язку між рівнем доходів та людським розвитком. Основною темою подальших досліджень проблем розвитку мало б стати питання створення такого взаємозв'язку.

Останні наукові роботи наголошують на тому, що доходи і багатство – це лише засіб. Кінцевою метою розвитку має бути розвиток та гарне самопочуття людини. Досягнення цієї мети, пошук засобів для виміру та порівняння розвитку людського потенціалу різних країн є одним з основних завдань сучасної науки.

Всебічний підхід до людського розвитку, запропонований експертами Програми розвитку ООН дає наступне визначення людського розвитку – це процес розширення діапазону вибору, у міру того як люди набувають більший потенціал і володіють більш широкими можливостями для використання цього потенціалу [3]. Але людський розвиток – це ще і мета. Таким чином, він одночасно є процесом і результатом. Людський розвиток передбачає, що люди зобов'язані впливати на процеси, що формують їх життя. При цьому економічне зростання є

важливим засобом людського розвитку, але не його кінцевою метою. Людський розвиток – це розвиток людей шляхом побудови людського потенціалу, здійснюється заради людей, і самими людьми завдяки активній участі в процесах, які формують їх життя.

Для вимірювання людського розвитку вченими спочатку було запропоновано розраховувати індекс людського потенціалу, а потім індекс людського розвитку. Індекс людського розвитку являє собою інтегральний показник, що розраховується щорічно для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття, як основних характеристик людського потенціалу досліджуваної території. Він є стандартним інструментом при загальному порівнянні рівня життя різних країн і регіонів. Індекс публікується в рамках програми розвитку ООН в звітах про розвиток людського потенціалу і був розроблений в 1990 році групою економістів на чолі з пакистанцем Махбубом-уль-Хаком. Однак концептуальна структура індексу була створена завдяки роботі Амарт'я Сена. Індекс публікується ООН в щорічному звіті про розвиток людського потенціалу з 1990 року.

Проаналізуємо зміст основних показників Індексу людського розвитку (до 2013 року «Індекс розвитку людського потенціалу»), а також фактори, якими він визначається. Варто зазначити, що ряд з них впливає на людський розвиток напряму, інші – опосередковано (рис. 1). Важливі інтегральні компоненти – здоров'я, доступність освіти і фактичний дохід громадян. Кожен показник оцінюється самостійно: здоров'я – за прогнозом довголіття, тобто очікуваної тривалості життя; доступність освіти – за середньою кількістю років навчання людини (характеристика рівня грамотності населення); фактичний рівень життя, розрахований за ВНД на душу населення за паритетом купівельної спроможності у доларах США).

Рис. 1. Фактори, що впливають на людський розвиток.

Індикатором першого компоненту – довготривалості життя є очікувана тривалість життя. Важливість довготривалості життя виходить з загальної впевненості в тому, що довге життя саме по собі значуще, а окрім того на нього впливають різноманітні непрямі вигоди (як, наприклад, гарне харчування та здоров'я). Такі взаємозв'язки роблять показник довготривалості життя важливим індикатором людського розвитку, особливо сьогодні в умовах недостатньої інформації для порівняння про здоров'я та харчування. Для другого елементу – знання – показник грамотності вказує на доступ до освіти, особливо важливою є гарна освіта, яка так необхідна для продуктивного життя в сучасному суспільстві. Проте навіть грамотність важлива для виміру людського розвитку і є першим кроком до здобування знань. Наступним елементом є контроль за ресурсами, що необхідні для достойного рівня життя. Для його розуміння потрібно мати інформацію про доступ до землі, кредитів, доходів та інших ресурсів. Перераховані індикатори вимірюються різними одиницями виміру (роками, відсотками, доларами), змінюються вони нерівномірно та нерідко різноспрямовано. Тому для побудови загального індексу людського розвитку (ІЛР) потрібне нормування цих індикаторів, тобто приведення їх до одного виміру, для чого розраховуються часткові індекси людського розвитку – індекс тривалості життя, індекс рівня освіченості, індекс скоригованого реального ВВП. Ці три виміри стандартизуються у вигляді числових значень від 0 до 1 кожен. Математичний розрахунок ІЛР проводиться, виходячи з середньо арифметичного, і являє собою інтегральний показник, на підставі якого держави ранжуються в порядку зменшення ІЛР і класифікуються за рівнями розвитку: дуже високий, високий, середній, низький. Так, для побудови загального індексу людського розвитку потрібне агрегування часткових індексів людського розвитку, що характеризують його основні виміри, тобто зведення їх воедино. В загальному вигляді індекс людського розвитку розраховується за формулою простої середньої арифметичної індексів окремих складових:

$$\frac{I_{life} + I_{educ} + I_{inc}}{3}$$

Таким чином, показник ІЛР для кожної країни свідчить про те, скільки ще належить зробити цій країні для досягнення певних визначених цілей: середньої тривалості життя 85 років (прийняте максимальне значення показника), повної грамотності населення і суцільного охоплення навчанням молоді, та рівня середньорічних доходів на душу населення у розмірі 40 тис. доларів за паритетом купівельної спроможності національної валюти (прийняте максимальне значення показника). Ці

цілі тим ближчі, чим ближче значення ІЛР до одиниці [5].

У 2010 році сімейство індикаторів, які вимірюють ІЛР, було розширено, а сам індекс піддався істотному коригуванню. На додаток до використуваного ІЛР, який є зведеним показником, що спирається на середні статистичні дані і не враховує внутрішньої нерівності, були введені три нові індикатора: Індекс людського розвитку, скоригований з урахуванням соціально-економічної нерівності (ІЛРН), Індекс гендерної нерівності (ІГН) і Індекс багатомірної бідності (ІББ).

Індекс гендерного розвитку, що визначається як відношення ІЛР жінок до ІЛР чоловіків і вимірює гендерну нерівність у досягненнях за трьома основними вимірами людського розвитку – здоров'я (вимірюється як очікувана тривалість життя при народженні жінок та чоловіків), освіта (вимірюється як очікувана тривалість навчання дівчат і хлопців та середня тривалість навчання жінок і чоловіків віком від 25 років) та розпорядження економічними ресурсами (вимірюється як ВНД на душу населення для жінок та чоловіків) для нашої країни за 2014 р. становить 1,003. Для порівняння: значення ІГР для Казахстану і Польщі становлять відповідно 1,002 та 1,007.

Індекс гендерної нерівності (ІГН) відображає гендерну нерівність за трьома вимірами – у сфері репродуктивного здоров'я, розширення можливостей та економічної активності. ІГН України у 2014 році становив 0,286, що ставить країну на 57 місце. В Україні жінки мають 11,8% місць у парламенті, 91,7% дорослих жінок мають як мінімум середню освіту (для порівняння серед чоловіків – 95,9%). На 100 тис. народжених живими 23 жінки помирають від причин, пов'язаних із вагітністю. Частка участі жінок на ринку праці становить 53,2%, тоді як аналогічний показник у чоловіків – 66,9%. Для порівняння: Казахстан та Польща за цим індексом посідають відповідно 52 та 28 позиції.

Індекс багатомірної бідності (ІББ) визначає багатомірні депривації в одних і тих самих домогосподарствах щодо освіти, здоров'я та рівня життя. Виміри освіти та здоров'я побудовані на двох показниках кожний, а вимір рівня життя – на шести показниках.

Найбільш актуальними загальнодоступними даними для оцінки ІББ в Україні є дані обстеження 2012 року. В Україні 0,4 відсотка населення (0,162 тис.) живе у багатомірній бідності. Значення ІББ, що є часткою багатомірної бідного населення, скоригованою з урахуванням інтенсивності депривацій, становить 0,001. ІББ Казахстану становить 0,004 [6].

Рейтинги ІЛР (дані 2014 р.) переконливо доводять, що рівень людського розвитку в країнах Європи зростає, практично всі держави європей-

ського континенту мають дуже високий рівень. Перші п'ять місць займають Норвегія, Австралія, Швейцарія, Данія та Нідерланди. Україна за ІЛР опинилася на 81 місці (зі 188 країн) серед країн з високим рівнем людського розвитку, але вона значно відстає від країн Східної Європи, які увійшли в 49 кращих – країн з дуже високим рівнем людського розвитку.

Методика розрахунку ІЛР як і методики розрахунку інших показників не позбавлена недоліків. Перш за все суперечності викликає обговорення показників, що мусять бути включені в методику. І якщо доходи та тривалість життя можна підрахувати більш менш точно, статистика якості освіти та способи її розрахунку є набагато складнішою справою. Навіть за правильного підрахунку всіх трьох показників економісти повинні звести їх в один показник та надати кожному показнику вагу. Окрім того, навіть у розвинених суспільствах всі ці блага розподілені між людьми неоднорідно. Політики та економісти оперують середніми величинами, проте чи коректно їх розраховувати, якщо більшості населення блага в такому обсязі недоступні? Індекс людського розвитку незважаючи на вказані недоліки постійно розраховується та вважається корисним індикатором. Проте на практиці, особливо для країн, що розвиваються та найменш розвинених, як правило, користуються більш простим і зрозумілим показником валового національного доходу в розрахунку на душу населення. Простіше кажучи, чим більше обертається товарів та послуг тим краще працює економіка. Слід відзначити, що ці показники ВНП та національного доходу краще працюють в бідних країнах або в країнах, що розвиваються. Економіки країн, що посідають перші місця в рейтингах та відповідно є найбільш розвиненими не можуть вимірюватися лише показниками ВНП. Дані опитувань вказують на те, що відчуття добробуту не так тісно як прийнято вважати пов'язане з економічними показниками, особливо після досягнення певного мінімального рівня життя, який коливається від 200 до 1200 дол. на місяць залежно від країни. До цього зростання доходів позитивно відображається переважно завдяки тому, що зникає відчуття нещастя, пов'язане з незахищеністю. По досягненню певного рівня задоволеність практично припиняє зростати, що співпадає і з дослідженнями мотивації менеджерів: спочатку винагорода стимулює менеджерів до самовіддачі, але починаючи з певного рівня – стимули більше не працюють. Саме тому добробут населення, що визначений виходячи з економічних параметрів може суттєво відрізнятись від відчуття населення. В той же час реальна економіка та політика це ігнорують.

Звісно, показник людського розвитку був би неповним без врахування рівня свободи. Протягом усієї історії люди жертвували своє життя для

досягнення національної чи особистої свободи. Ми стали свідками багаточисельних революцій, що прокотилися Східною Європою, Південною Африкою та багатьма іншими частинами світу. Значення, що надаються тим чи іншим показникам досягнень людського розвитку будуть значно різнитися залежно від того в якій системі правління їх було досягнуто. Окрім того, не існує чітко визначених параметрів вимірювання людської свободи. Як правило, вона визначається вільними виборами, багатопартійною виборчою системою, нецензурною пресою, чітким слідуванням букві закону, вільного висловлення думок тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Специфіка людських ресурсів порівняно з іншими факторами економічного розвитку полягає в тому, що, по-перше, люди не лише створюють, а і споживають матеріальні та духовні цінності; по-друге, багатогранність людського життя не вичерпується лише трудовою діяльністю, а отже, щоб ефективно використовувати людську працю, потрібно завжди враховувати потреби людини як особистості; по-третє, науково-технічний прогрес і гуманізація суспільного життя стрімко збільшують економічну роль знань, моральності, інтелектуального потенціалу та інших особистих якостей працівників, які формуються роками і поколіннями, а розкриваються людиною лише за сприятливих умов.

На нашу думку, подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення проблем ефективного використання людських ресурсів з врахуванням специфіки ситуації на даному етапі розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Human development report 1990 by the United Nations Development Programme. Oxford University Press. Режим доступу: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/219/hdr_1990_en_complete_nostats.pdf
2. Асмус В. Ф. Иммануил Кант. – М.: Высшая школа, 2005. – 439с. – (Классика философской мысли). – 2000 экз. – ISBN 5-06-004516-1.
3. Доклад о человеческом развитии 2015. Труд

во имя человеческого развития. Режим доступу: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr15_standalone_overview_ru.pdf

4. Пальчук М.И. Тенденции развития систем профессиональной подготовки производственного персонала сферы услуг в странах ЕС: дис. д-ра пед. наук. В 2-х т. К., 2016, Т. 1. 505 с.; Т. 2. 223 с.
5. Ткачук В.О. Людський розвиток: конспект лекцій. – Житомир, 2014. – 101 с.
6. <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/articles/2015/12/18/81-188-2015-.html>
7. Україна у вимірі економіки знань / За ред. акад. НАН України В.М. Геєця. – К.: Вид-во «Основа», 2006. – 592 с.
8. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2006. – 355 с.

REFERENCES:

1. Human development report 1990 by the United Nations Development Programme. Oxford University Press. Rezhyim dostupu: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/219/hdr_1990_en_complete_nostats.pdf
2. Asmus V. F. Ymmanuyil Kant. – M.: Vysshiaia shkola, 2005. – 439s. – (Klasyka fylosofskoi mysly). – 2000 Ekz. – ISBN 5-06-004516-1.
3. Doklad o chelovecheskomu razvytyiu 2015. Trud vo ymia chelovecheskoho razvytyia. Rezhyim dostupu: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr15_standalone_overview_ru.pdf
4. Palchuk M.Y. Tendentsyy razvytyia system professyonalnoi podhotovky proyzvodstvennoho personala sfery usluh v stranakh ES: dys. d-ra ped. nauk. V 2-kh t. K., 2016, T. 1. 505 s.; T. 2. 223 s.
5. Tkachuk V.O. Liudskiy rozvytok: konspekt lektsii. – Zhytomyr, 2014. – 101 s.
6. <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/articles/2015/12/18/81-188-2015-.html>
7. Ukraina u vymiri ekonomiky znan / Za red. akad. NAN Ukrainy V.M. Heietsia. – K.: Vyd-vo „Osnova”, 2006. – 592 s.g
8. Liudskiy rozvytok v Ukraini: mozhlyvosti ta napriamy sotsialnykh investytsii / Za red. E.M. Libanovoi. – K.: In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, Derzhkomstat Ukrainy, 2006. – 355 s.